

Predmetom knižnej recenzie nebýva často odborný debut začínajúceho autora. V tomto prípade to tak bude, pričom dôvody na recenzovanie sú prinajmenej dva. Ide o publikáciu, ktorá sa na odborne veľmi dobrej úrovni zaoberá problematikou z hľadiska celoeurópskeho kontextu výsostne aktuálnou. Druhý dôvod je prozaickejší a chce upozorniť na prax zaužívanú vo viacerých európskych krajinách, kde doktorand je povinný svoju dizertačnú prácu doviesť do podoby knižnej publikácie.

V danom prípade ide o publikáciu fínskej sociologičky *Erriky Oinonen*, ktorá je vlastne jej dizertačnou prácou. Dizertačná práca bola pôvodne koncipovaná na základe výsledkov viacerých výskumných projektov, v ktorých autorka participovala na svojej domovskej univerzite v Tampere. Avšak rozhodujúcim pre výber témy a obsahové zameranie bola napokon jej účasť v mobilných programoch EÚ pre mladých výskumníkov. Jednou z hosťujúcich univerzít bola aj univerzita v Barcelone, pričom odtiaľ bol už len malý krôčik k myšlienke komparatívneho výskumu španielskych a fínskych rodín v konvergujúcej Európe. Tento kratučký úvod som zámerne zvolila preto, aby som upozornila na potenciál možností, ktoré ponúka medzinárodná kooperácia a mobilita mladých výskumníkov v rámci európskeho priestoru. Jej konkrétne výsledky sa pretavujú aj do takýchto výstupov, ktoré potvrdzujú zmysel a oprávnenosť medzinárodnej spolupráce.

Publikácia sa zameriava na zmeny v rodine, ku ktorým došlo v 20. storočí a osobitne v období od šesťdesiatych rokov. Kladie si tradičné otázky ako napr. „Do akej miery sú rodiny v Európe podobné alebo rozdielne?“ alebo „Aké sú role rodiny a aký je jej význam v súčasnej spoločnosti?“ a pod. K hľadaniu odpovedí však autorka pristupuje z pozícií, ktoré sa už za veľmi tradičné označovať nedajú. Autorka dôsledne pristupuje k rodine ako k sociálnej inštitúcii a skúma ju z pohľadu „rodinnej ideológie“ a rodinnej praxe, pričom využíva dva prístupy. V prvom prístupe je „rodinná ideológia“ skúmaná prostredníctvom analýzy, akým spôsobom verejné a politické inštitúcie, napr. legislatíva a rodinná politika, definujú rodinu a ako sa tieto definície zmenili v priebehu 20. storočia. V druhom prístupe je rodinná ideológia skúmaná z hľadiska postojov a hodnôt týkajúcich sa intímnej a rodinnej sféry. Cieľom tohto prístupu je získať prehľad, do akej miery sú deklarované postoje a hodnoty v súlade, resp. nesúlade s inštitucionalizovaným pohľadom na strane jednej a aktuálnou praxou na strane druhej.

V línii spomínaných prístupov je publikácia rozdelená do piatich kapitol. V prvej, rozsahovo najobsažnejšej kapitole autorka rozvádza teoreticko-metodologické východiská svojej práce a zdôvodňuje výber krajín, ktoré podrobila komparatívnej analýze. Výber krajín vychádzal z pomaly už klasickej typológie welfare statu podľa G. Esping-Andersena, rozlišujúcej liberálny, konzervatívno-korporativistický a sociálno-demokratický typ. Na tieto typy, ktoré rozličným spôsobom definujú úlohu štátu a úlohu trhu, nadväzujú aj rozličné typy rodinných ideológií. Je známe, že Esping-Andersenov model welfare statu bol podrobený kritike najmä z pozícií feminizmu. Ako reakciu na túto kritiku preto autor typológie zaviedol koncept „de-familializácie“, ktorý sa vzťahuje na to, do akej miery

welfare state uľahčuje a preberá zodpovednosť o rodinu. „De-familializovaný“ welfare state je charakteristický aktívnou verejnou politikou, vrátane poskytovania starostlivosti o deti a starých ľudí. Vo „familializovanom“ welfare state je táto oblasť starostlivosti vnímaná predovšetkým ako záležitosť súkromných domácností. Podľa autorky práve z týchto pozícií možno hovoriť o veľkých rozdielnostiach medzi jednotlivými krajinami, pričom tieto sa najvypuklejšie prejavujú medzi škandinávskymi krajinami a krajinami južnej Európy. Škandinávské krajiny (vrátane Fínska) zaraďuje k sociálno-demokratickému, „de-familializovanému“ a individualistickému modelu welfare state, zatiaľ čo Španielsko a južnú Európu zaraďuje ku konzervatívno-korporativistickému, „familializovanému“ modelu welfare statu na čele s mužom-živiteľom. Odlišným modelom welfare statu zodpovedá odlišné postavenie rodiny v spoločnosti rovnako ako aj odlišný vzťah spoločnosti k rodine. Fínsko a Španielsko sú krajiny, ktoré z hľadiska vzťahu štátu a rodiny a prevažujúcej rodinnej ideológie predstavujú dva krajné póly. Autorka však upozorňuje, že označenia „podobnosti“ a „rozdielnosti“ sú veľmi relatívne: dva prípady, ktoré sa z jednej perspektívy môžu javiť ako veľmi rozdielne, môžu byť z inej perspektívy veľmi podobné. Porovnávanie – pokiaľ možno najrozdielnejších prípadov – je plne opodstatnené, pretože umožňuje sledovať podobné procesy zmien. Súčasne nás to však núti zostávať citlivými k faktu, že podobné procesy nevedú vždy k podobným výsledkom, a to ani nie vtedy, ak vznikajú z rovnakých dôvodov. (s. 21)

Druhá kapitola sa zaoberá porovnávaním rozdielov medzi rodinami zo severu a z juhu Európy a menovite ich reprezentantov, t.j. fínskych a španielskych rodín. V tejto kapitole nejde o porovnávanie života reálnych rodín, ani o porovnávanie legislatívy a politiky ako takej. Predovšetkým tu ide o porovnávanie toho, čo autorka označuje ako ideológiu rodiny, ktorá je podľa nej obsiahnutá v legislatíve a v politike. Na postavenú otázku, prečo práve ideológia, dáva aj odpoveď. Podľa nej koncepcie severskej a južanskej rodiny vzišli z ideológií a stereotypných predstáv, ktoré ovplyvňujú naše poznanie. Ideológie a stereotypné predstavy fungujú ako štandardizujúce sily, poskytujúce mýtizujúci a univerzalistický výklad sociálnych štruktúr a systémov sociálnych vzťahov. Fungujú ako určité nálepky, ktoré označujú rodiny rozličných národov podľa dichotómie moderný/tradičný, individuálny/kolektivistický, sekularizovaný/náboženský, verejný/súkromný a pod. Ako autorka upozorňuje, ideológie nevznikajú náhodne, ale majú svoje historické, sociálne a kultúrne pozadie a sú nám akoby vnucované cez politickú moc, vzdelávanie, sociálnu a príp. regionálnu politiku a iné kanály. Tak potom autorka sleduje cesty modernizácie fínskej a španielskej spoločnosti, a to od socio-ekonomickej modernizácie, demografickej modernizácie až po welfare state, ktorý taktiež považuje za element modernizácie. Do tejto kapitoly taktiež patrí oblasť manželskej a rodinnej legislatívy a rodinnej politiky. Záver tejto kapitoly by sa dal veľmi stručne zhrnúť do tvrdenia, že španielske a fínske rodiny sú síce rozdielne, ale rozdielnosť nie je výrazná, pretože rodinné ideológie vyrastajú z rovnakých zdrojov a vyvíjali sa podobným spôsobom.

Tretia kapitola sa zaoberá porovnávaním rodiny ako inštitúcie v oboch sledovaných krajinách. Analýza manželskej a rodinnej legislatívy je doplnená o demografickú analýzu súčasnej situácie a analýzu postojov k manželskému a rodinnému životu. Zo zaujímavých zistení možno uviesť, že v oboch krajinách došlo koncom 20. storočia k renesancii rodiny. Príčiny sú podľa autorky viaceré, pričom na poprednom mieste uvádza eróziu welfare

statu a politické a ideologické pozdvižovanie rodiny a jej rolí; ľudia sa stávajú závislejšími od rodiny a to bez ohľadu na typ welfare statu, v ktorom žijú. Dlhotrvajúce a stabilné vzťahy a manželstvo sa stali vysoko cenenou hodnotou a v porovnaní so situáciou v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch sa promiskuitné postoje stali striktne odmietané. Najvýraznejšiu rozdielnosť medzi rodinami v sledovaných krajinách vidí autorka v postavení žien v rodine a v oblasti ich ekonomickej aktivity.

Štvrtá kapitola je čitateľsky veľmi zaujímavá a zaoberá sa demografickými trendmi a osobitne problémami manželského a rodičovského štartu. Práve v tejto oblasti pretrvávajú zaužívané kliše o rodinách na severe a juhu Európy. Pravdou je, že demografické trendy sa v posledných dekádach vyznačovali paralelnými trendmi v oboch krajinách. Bez ohľadu na tieto všeobecné trendy je utváranie rodiny v oboch krajinách rozdielne. Najväčšie rozdiely sú v miere fertility, ktorá je vo Fínsku relatívne vysoká a v Španielsku extrémne nízka, pričom rodičovstvo je tu odsúvané do vyššieho veku omnoho viac ako vo Fínsku. Najobvyklejšie vysvetlenia sa spájajú s rozvojom a dostupnosťou antikoncepcných prostriedkov a rozšírenosťou predmanželského spolužitia. Práve obidve krajiny spochybňujú tieto vysvetlenia. Ako autorka uvádza, nejestvuje žiadna kauzálna súvislosť medzi antikoncepciou a mierou fertility. Dostupnosť antikoncepcných prostriedkov je rovnaká v oboch krajinách, pričom používanie antikoncepcie je konštantne nižšie v Španielsku ako vo Fínsku. Úloha predmanželského spolužitia v odklade rodičovstva je taktiež otázná. Úroveň sobášnosti je takmer rovnaká v oboch krajinách, pričom predmanželské spolužitie je veľmi zriedkavé v Španielsku, ale frekventované vo Fínsku. Podobne deti narodené mimo manželstva sa rodia v Španielsku veľmi zriedkavo, vo Fínsku veľmi často. Predmanželské spolužitie vo Fínsku znamená odklad manželstva, avšak nie odklad rodičovstva. Fínske ženy sa zvyknú stať matkami skôr ako uzatvoria manželstvo. Podobne sa ukazuje veľmi sporná aj kauzalita medzi pracovnou aktivitou žien a zmenami vo fertilitate. Kým vo Fínsku je úroveň zamestnanosti žien vysoká a vysoká je podľa európskych štandardov aj úroveň fertility, v Španielsku je to naopak. Zamestnanosť žien rovnako ako miera fertility sú nízke. Spoločným vysvetlením týchto rozdielov býva existencia rodovo vyváženého pracovného trhu a rozvinutá verejná politika priateľská k rodine, ktorá existuje vo Fínsku a segregovaný pracovný trh a nerozvinutá pomoc rodine, ktorou sa vyznačuje Španielsko. Jednako však španielsky príklad ukazuje, že segregovaný pracovný trh a neadekvátne pomoci verejnosti rodine môžu síce komplikovať vstup žien na pracovný trh, nemôžu mu však zabrániť. Dôkazom toho je neustále narastajúci počet zamestnaných žien a to, že dvojpríjmový rodinný model sa stal normou pre mladú generáciu. Príklad Fínska potvrdzuje tieto tvrdenia: masový vstup žien do trhu práce v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch nebol sprevádzaný verejnou politikou a službami priateľskými k rodine. Tieto boli rozvinuté postupne až neskôr.

Posledná kapitola je venovaná mladej generácii, procesom dospievania a osamostatňovania sa. Autorka upozorňuje, že pre dospelosť už nie je kľúčovým indikátorom vstup do manželstva, ako to bolo kedysi. Podobne ani pre ženy už nie je materstvo takýmto kľúčovým indikátorom. Spolu so vzrastajúcou účasťou žien na vzdelávaní a v zamestnaní je pre dosiahnutie statusu dospelosti dôležitejšia ich pozícia na trhu práce ako ich pozícia na manželskom trhu. A práve vstup do trhu práce je pre mladých v oboch

krajinách značne ťažký, pričom sa vyznačuje značnými rozdielmi v oboch krajinách, ktoré sú založené najmä na odlišnom type welfare statu.

Recenzovaná publikácia je vydareným príspevkom do fondu prác z oblasti sociológie rodiny. Vzhľadom na to, že ide o prácu začínajúceho autora, niektoré pasáže sa neubránili určitému schematizmu. Na druhej strane však publikácia poskytuje vzhľadom na veľké množstvo literatúry, s ktorým autorka pracovala, veľmi dobrý prehľad o súčasných paradigmách skúmania rodiny s potrebnou dávkou ich kritickej reflexie. Rovnako je však zaujímavá aj pre veľké množstvo aktuálnych faktov o rodine a rodinnej politike vo Fínsku a Španielsku. Aj v tomto zmysle môže slúžiť ako dobrý príklad náročnosti, ktorú by mala dizertačná práca spĺňať.

Magdaléna Piscová